

Maria Skoczek, Bogumiła Lisocka-Jaegermann

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

e-mail: mariaskoczek@hotmail.com; bogu@uw.edu.pl

MIGRACJE LUDNOŚCI JAKO CZYNNIK ZMIAN SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH W AMERYCE ŁACIŃSKIEJ

Migrations as a factor of social and economic transformations in Latin America

Słowa kluczowe: migracje, strategie migracji, społeczności transnarodowe, skutki migracji

Key words: migration, migration strategies, transnational communities, effects of migration

WPROWADZENIE

Badania na temat migracji w krajach Ameryki Łacińskiej, prowadzone od lat siedemdziesiątych XX wieku przez pracowników Zakładu, dotyczyły wielu aspektów mobilności przestrzennej jej mieszkańców, a zagadnieniem, któremu poświęcano najwięcej uwagi była rola migracji w rozwoju lokalnym i regionalnym. Większość prac oparta była przede wszystkim na analizie literatury przedmiotu i miała charakter studiów porównawczych (dotyczących różnych jednostek terytorialnych), w których staraliśmy się uwzględniać wyniki własnych badań terenowych. Problematyka badań odzwierciedla najważniejsze rodzaje migracji i zmiany intensywności oraz kierunków przemieszczeń ludności, zarówno w obrębie poszczególnych krajów jak i wyjazdów zagranicznych. Najwięcej opracowań poświęcono migracjom mieszkańców Regionu Karaibskiego oraz Meksyku, częściej uczestniczącym w migracjach międzynarodowych w porównaniu z ludnością innych regionów Ameryki Łacińskiej.

Warto też podkreślić, że stosunkowo wiele prac zostało opublikowanych w języku polskim i przedstawionych na seminariach i konferencjach naukowych skupiających przedstawicieli różnych dyscyplin nauk społecznych, w tym na ogólnopolskich konferencjach migracyjnych organizowanych przez Pracownię Migracji Masowych Instytutu Historii PAN, w latach 1995-2009.

Zagadnienia dotyczące migracji stanowiły też przedmiot zainteresowania magistrantów uczestniczących w seminarium prowadzonym przez pracowników

Zakładu. Prace magisterskie dotyczyły migracji wewnętrznych w Wenezueli (Barbara Ostaszewska 1978), Peru i Ekwadorze (Joanna Miętkiewska 1995) oraz w Chile (Grzegorz Wojdak 2003). Kilka prac poświęcono migracjom ludności Meksyku (Ewa Walesiak 1997; Katarzyna Błędowska 2001) i migracjom ludności Regionu Karaibskiego (Marzena Miszkurka 1999; Agnieszka Cebula 2002; Grzegorz Marczak 2002; Magdalena Ambroziak 2012). Powstały też prace na temat imigrantów latynoamerykańskich w miastach Stanów Zjednoczonych: w Nowym Jorku (Ewa Tuz 2004), Chicago i Los Angeles (Joanna Jankowska 2006) oraz Kanady (Barbara Gibki 2006 o wpływie imigrantów na zróżnicowanie przestrzeni miejskiej w Toronto). Patryk Grabski napisał pracę o migracjach sportowców na przykładzie koszykarzy argentyńskich grających w Europie (2006).

KOLONIZACJA ROLNICZA JAKO CZYNNIK ZMIAN W ROZMIESZCZENIU LUDNOŚCI AMERYKI ŁACIŃSKIEJ

Kolonizacja rolnicza, czyli proces zasiedlania i zagospodarowywania ziem użytkowanych dotychczas w niewielkim stopniu przez ludność napływającą z innych terenów danego kraju lub z zagranicy, odegrała olbrzymią rolę w kształtowaniu sytuacji demograficznej i tworzeniu nowych ośrodków osadnictwa na wielu obszarach Ameryki Łacińskiej. Rozprawa habilitacyjna Marii Skoczek¹ zawiera syntezę dziejów tego procesu w kontynentalnej części regionu oraz analizę znaczenia kolonizacji rolniczej dla zmian w zaludnieniu w II połowie XX wieku. W pracy wykazano, że kolonizacja rolnicza pozostaje istotnym czynnikiem zmian w rozmieszczeniu ludności w Ameryce Łacińskiej, jest głównym procesem społeczno-gospodarczym prowadzącym do zaludnienia pustkowi demograficznych, formowania się na nich układów osadniczych obejmujących osiedla wiejskie i dynamicznie rozwijające się miasta. Duże znaczenie współczesnej kolonizacji rolniczej ma swoje korzenie w dziejach zasiedlania i zagospodarowywania kontynentalnej części regionu. Od czasów kolonialnych organizowanie osadnictwa na terenach przygranicznych stanowiło nieodłączny element polityki rządów, zaś zwiększanie produkcji rolnej i różnicowanie jej kierunków odbywało się częściej w wyniku rozszerzania areалу użytków rolnych niż dzięki intensyfikacji rolnictwa na terenach dawniej zasiedlonych.

Zasiedlanie nowych ziem odbywało się przy udziale osadników z różnych regionów świata oraz ludności miejscowej. Szczególnie aktywnymi uczestnikami tego procesu byli potomkowie chłopów, którzy przybyli z Europy z nadzieją na zdobycie ziemi na własność i kontynuowanie tradycji gospodarki rodzinnej. Wpływ kolonizacji rolniczej na kształtowanie przestrzennego układu zaludnienia zaznaczył się szczególnie silnie w Brazylii. Od XVI w. odbywała się w tym kra-

¹ Skoczek M., 1989, *Kolonizacja rolnicza a zmiany w rozmieszczeniu ludności w Ameryce Łacińskiej*. Seria Rozprawy UW 323, WUW, Warszawa; Skoczek M., *Colonización agrícola y cambios en la distribución de la población en América Latina*, *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, 1988, T. 5, 63-129.

ju kolonizacja osiedleńcza, spowodowana rozwojem rolnictwa zorientowanego głównie na potrzeby rynku zewnętrznego, a także dyktowana względami geopolitycznymi. W XX wieku zasięg obszarów zagospodarowywanych przez osadników brazylijskich przekroczył granice państwa, obejmując obszary przygraniczne w Argentynie (prowincja Misiones) i w Paragwaju. W innych państwach Ameryki Łacińskiej kolonizacja rolnicza prowadzona na większą skalę była bardziej skoncentrowana w czasie. Odbывała się wówczas gdy następował szybki wzrost liczby ludności, spowodowany napływem imigrantów (od połowy XIX wieku do początków XX wieku), bądź szczególnie silną wewnętrzną dynamiką demograficzną (lata 1950-1980), a równocześnie działały inne czynniki sprzyjające zwiększaniu produkcji rolnej.

Kolonizacja rolnicza wywarła wpływ na kształtowanie nowych skupisk ludności przede wszystkim w krajach, bądź regionach, o dawnych tradycjach migracji na nowe ziemie oraz tam, gdzie rolnictwo nadal stanowi podstawę utrzymania ludności. W wyniku wprowadzania gospodarki rolnej zasiedlono ziemie, które jeszcze w połowie XX wieku były pustkowiami demograficznymi, przede wszystkim w dorzeczu środkowej Parany, na peryferiach Mesety Centralnej w Kostaryce, w północnej części wybrzeża w Ekwadorze, w południowo-wschodnim Meksyku, a także izolowane tereny na wschodnich przedgórzach Andów w Kolumbii, Ekwadorze, Peru i Boliwii. Na większości z nich przeważa linearny typ osadnictwa wiejskiego, rozciągniętego wzdłuż nowo wybudowanych lub zmodernizowanych dróg. Na wielu obszarach, przede wszystkim w Amazonii brazylijskiej, ekwadorskiej, kolumbijskiej i peruwiańskiej, we wschodniej Boliwii i na wybrzeżu Ekwadoru, kolonizacja rolnicza stała się czynnikiem miastotwórczym. Nowe miasta, zwłaszcza pełniące funkcje ośrodków administracyjnych nowych jednostek podziału terytorialnego kraju, należą do najbardziej dynamicznie rosnących w Ameryce Łacińskiej.

W ostatnich dekadach XX wieku proces kolonizacji rolniczej został zahamowany, niemniej jednak obszary zasiedlone w latach 1950-1980 pozostają miejscem intensywnych wewnętrznych przemieszczeń ludności, zarówno migracji do nowych miast jak i migracji okresowych związanych z nowymi inwestycjami oraz z zapotrzebowaniem na pracowników w okresach natężenia prac polowych.

MIGRACJE POZAREGIONALNE LUDNOŚCI AMERYKI ŁACIŃSKIEJ I ICH SKUTKI²

W drugiej połowie XX wieku migracje zarobkowe stają się coraz bardziej powszechną formą pozyskiwania gotówki przez mieszkańców wsi w wielu krajach Ameryki Łacińskiej a jednocześnie umożliwiają realizację wielu inwestycji

² W tym podrozdziale zostały wykorzystane fragmenty tekstu Lisocka-Jaegermann B., Skoczek M., Ameryka Łacińska jako region emigracji zarobkowej, [w:] E. Kowalska (red.), *Między konfrontacją a współpracą. Historia, polityka, migracje*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2009, 309-321.

związanych z rozwojem nowych dziedzin gospodarki i usług. Zwiększa się zasięg przemieszczeń i wydłuża czas trwania migracji. Wśród emigrantów zarobkowych coraz częściej pojawiają się kobiety i dzieci, zarówno jako osoby towarzyszące jak i pracujące. W migracjach zarobkowych biorą także udział mieszkańcy miast, zwykle stosunkowo niedawno w nich zamieszkujący.

Czynnikami stymulującymi wzrost liczby osób uczestniczących w migracjach zarobkowych oraz różnicowanie zachowań migracyjnych są modernizacja rolnictwa wielkoobszarowego i będący jej konsekwencją kryzys gospodarki wspólnotowej oraz zwiększające się dysproporcje w poziomie życia między różnymi regionami, zarówno w skali poszczególnych krajów jak i między krajami. W znacznym stopniu wzmożony odpływ migracyjny związany jest z faktem, że wiek produkcyjny osiągają osoby urodzone w latach eksplozji demograficznej (1950-1980).

W publikacjach poświęconych migracjom ludności Ameryki Łacińskiej wydawanych w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych zwraca się uwagę na dalszy wzrost migracji zarobkowych wywołanych kryzysem gospodarczym, który dotknął większość krajów regionu w latach osiemdziesiątych. W wielu obszarach czynnikami sprzyjającymi emigracji były konflikty wewnętrzne (Gwatemala, Salwador, Kolumbia, Peru).

Od lat osiemdziesiątych wzrasta znaczenie emigracji pozaregionalnej. We wcześniejszym okresie z większości krajów Ameryki Łacińskiej (poza Meksykiem i krajami Regionu Karaibskiego) do Stanów Zjednoczonych lub Europy wyjeżdżało stosunkowo niewiele osób; byli to najczęściej ludzie z wyższym wykształceniem i o wysokich kwalifikacjach zawodowych lub młodzież z zamożnych rodzin, wyjeżdżająca na studia. Natomiast w latach osiemdziesiątych struktura wyjeżdżających uległa wyraźnemu zróżnicowaniu. Pojawiły się nowe obszary wzmózonej emigracji zarobkowej³, a w tradycyjnych regionach emigracji zarobkowej powiększyła się grupa lokalnych społeczności traktujących wyjazdy do pracy jako element strategii życiowej⁴.

³ Przykładem obszaru, z którego w latach osiemdziesiątych rozpoczęła się masowa emigracja zarobkowa do Stanów Zjednoczonych są prowincje Andów Ekwadorskich Cuenca, Azuay i Cañar. Wyjeżdżali zarówno mieszkańcy miast, jak i wsi, a głównym miejscem docelowym migrantów był Nowy Jork (por. Astudillo J., Cordero C.E., 1990, *Huayrapamushcas en USA. Flujos migratorios de la región centro-sur del Ecuador a los EE.UU.*, Cuenca; Benalcázar P.C., 1992, *Entre pueblos y metrópolis. La migración internacional en comunidades Andinoandinas en el Ecuador*, Quito).

⁴ Dobrym przykładem jest rozszerzanie zasięgu obszarów emigracyjnych w meksykańskim regionie Mixteca w stanie Oaxaca. O ile w latach pięćdziesiątych wyjeżdżali w poszukiwaniu pracy mieszkańcy tylko 7 dystryktów Regionu Mixteca, a w latach siedemdziesiątych mieszkańcy 43 dystryktów, to w latach osiemdziesiątych mieszkańcy wszystkich 155 dystryktów tego regionu. Mistekowie podejmują trzy rodzaje migracji zarobkowych – migracje cykliczne, odbywające się zgodnie z kalendarzem zbiorów w północno-zachodnim Meksyku i w Kalifornii, wędrowniki między różnymi obszarami rolniczymi oraz migracje osiedleńcze, których efektem są kolonie Indian Misteków w Tijuanie i osiedlach wiejskich w dolinie San Quintín (Vargas Montero G., 1993, *El jale y el fil versus lo comunal y lo propio. El lugar y destino de los Mixtecos*. Tesis de maestría. Universidad Veracruzana, Xalapa Enriquez, Veracruz –mimeo).

Ważnym czynnikiem kształtującym charakter emigracji zarobkowej z Ameryki Łacińskiej jest polityka imigracyjna państw, do których wyjeżdżają Latynosi. Próby ograniczania nielegalnej migracji skutkują zazwyczaj zmianą charakteru wyjazdów. Widoczne jest to w przypadku wyjazdów z Meksyku do Stanów Zjednoczonych. Ustawa migracyjna przyjęta w 1986 r. przez Kongres USA zalegalizowała prawo pobytu w USA ponad 2 milionów Meksykanów, z których ponad 50% otrzymało prawo czasowego pobytu, a pozostali prawo do sezonowej pracy. Tradycyjne, cykliczne wyjazdy meksykańskich robotników rolnych do Stanów Zjednoczonych ustępują stopniowo miejsca emigracji długookresowej, która oznacza zazwyczaj sprowadzanie członków rodziny i prowadzi do powstawania społeczności lokalnych zdominowanych przez przybyszy pochodzących z tej samej wsi czy miasteczka. Wydanie w 1991 r. ustawy imigracyjnej w Japonii, zezwalającej na pracę i pobyt osobom pochodzenia japońskiego spowodowało masowe wyjazdy Brazylijczyków pochodzenia japońskiego. Według badaczy brazylijskich, w początkach lat dziewięćdziesiątych prawie każda rodzina pochodzenia japońskiego zamieszkała w Brazylii wysłała co najmniej jedną osobę do pracy w Japonii. Wprowadzenie obowiązku posiadania wizy przez mieszkańców wielu krajów Ameryki Łacińskiej przyjeżdżających do Hiszpanii również sprzyja dłuższym pobytom i sprowadzaniu członków rodziny. To właśnie Hiszpania stała się od początku XXI wieku drugim, po Stanach Zjednoczonych, krajem emigracji zarobkowej z Ameryki Łacińskiej.

Wzrost pozaregionalnej emigracji zarobkowej z krajów Ameryki Łacińskiej postrzegany jest jako efekt globalizacji ekonomicznej, która doprowadziła do pogorszenia sytuacji na rynku pracy, wzrostu liczby osób żyjących poniżej granicy ubóstwa oraz zubożenia klasy średniej⁵. Zmiany na rynku pracy sprzyjają feminizacji migracji, a rozwój masowej turystyki międzynarodowej jest jednym z czynników sprzyjających werbunkowi kobiet z krajów karaibskich do pracy w tzw. przemyśle rozrywkowym zarówno w krajach europejskich jak i w Argentynie.

Przedstawiona powyżej charakterystyka migracji zarobkowej mieszkańców Ameryki Łacińskiej wskazuje na rosnące różnicowanie czynników mobilności przestrzennej i zwiększanie zasięgu wyjazdów, zarówno w odniesieniu do odległości jak i struktury demograficznej i zawodowej osób podejmujących decyzję o szukaniu pracy poza granicami ojczystego kraju. Nie ulega wątpliwości, że kierunki współczesnych migracji kształtowane są w znacznym stopniu przez sieci powiązań między obszarami wysyłającymi i przyjmującymi, ale wzrastająca liczba migrantów sprzyja również powstawaniu nowych miejsc docelowych i tworzeniu nowych skupisk ludności latynoskiej w różnych krajach europejskich oraz w coraz większej liczbie miast w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie.

W Ameryce Łacińskiej można wyróżnić trzy typy obszarów, charakteryzujących się szczególnie wysoką intensywnością wyjazdów zarobkowych. Pierwszy z nich to wyspy Regionu Karaibskiego, gdzie stosunkowo wcześniej niż na innych

⁵ Marmora L., 2003, Políticas migratorias consensuadas en América Latina, *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, t.17 nr. 50, 111-142.

obszarach Ameryki Łacińskiej wystąpiły demograficzne i gospodarcze skutki masowych wyjazdów zarobkowych w postaci zmniejszenia przyrostu naturalnego, wzrostu aktywności zawodowej kobiet oraz zmian w strukturze gospodarki, między innymi w produkcji rolnej, wywołanych brakiem siły roboczej. Drugi typ obszarów emigracyjnych to regiony koncentracji ludności indiańskiej, w których sezonowe migracje zarobkowe w tzw. martwym sezonie rolniczym przypadającym na okres pory suchej stanowiły od lat element strategii przetrwania. Zmiany charakteru wyjazdów wymuszają zmiany sposobów gospodarowania, niemniej jednak pieniądze przekazywane przez migrantów pozwalają na poprawę warunków życia i gospodarowania; służą też utrzymaniu wielu tradycyjnych zwyczajów. Trzeci typ obszarów emigracyjnych stanowią obszary wiejskie o przewadze drobnych gospodarstw. To na tych obszarach najbardziej wyraźnie występują procesy wyludniania i stagnacji gospodarczej⁶.

Dwa przykłady obszarów emigracyjnych w Ekwadorze (w których mieliśmy okazję prowadzić badania terenowe) są ilustracją odmiennych oddziaływań migracji zarobkowych na społeczności lokalne. Indianie z Otavalo i pobliskich wiosek na skutek dość unikalnego splotu wydarzeń stali się znanymi wytwórcami etnicznych wyrobów tekstylnych. Tradycje wytwórczości rękodzielniczej i aktywności handlowej sięgającej czasów przedkolonialnych stanowiły podatny grunt dla innowacji wprowadzanych przez aktorów zewnętrznych. Już w 1917 roku w Otavalo zainicjowano produkcję tkanin na rynek krajowy, wprowadzając angielskie technologie. Proces modernizacji przyspieszyła podróż do Stanów Zjednoczonych jednej z przedstawicielek miejscowej społeczności, Rosy Lemy – współpracującej z amerykańską antropolożką Elsie Clews Parson, prowadzącą badania w Otavalo. Miasteczko stało się znane, zaczęło przyciągać coraz większe rzesze turystów. Na jego centralnym placu powstał targ rękodzieła (*Plaza de Ponchos*), a gdy w 1973 roku utwardzono fragment szosy Panamerykańskiej łączącej Otavalo z Quito, napływ turystów wyraźnie się zintensyfikował. Migracje zarobkowe stały się ważnym elementem strategii modernizacyjnych w Otavalo, pozwoliły na zgromadzenie środków niezbędnych, by inwestować w nowoczesne technologie i w przekształcanie infrastruktury miasta zyskującego renomę ośrodka turystyki etnicznej. Według Magdaleny Śniadeckiej-Kotarskiej⁷ masowe migracje rozpoczęły się w latach 70-tych XX wieku i przebiegały w sposób typowy dla wiejskich obszarów andyjskich: migranci przenosili się do miast w poszukiwaniu zarobku i lepszych warunków egzystencji. Od lat 80-tych migracje zdominowali drobni kupcy zapewniający zbyt producentom wyrobów tekstylnych, szukając nowych kontaktów handlowych w Ekwadorze i sąsiednich krajach. Od lat 90-tych 'wędrowni kupcy' docierają ze swymi towarami do miast na kilku kontynentach. Dołączyli do nich młodzi męż-

⁶ Przykłady tego typu obszarów występują w stanie Zacatecas w Meksyku, gdzie liczba ludności wiejskiej zmniejszyła się w latach 1980-2010 z 710 tys. do 606 tys. osób, czyli o blisko 15%. Zacatecas to jeden ze stanów o najdłuższej tradycji wyjazdów zarobkowych do Stanów Zjednoczonych Ameryki.

⁷ Śniadecka-Kotarska M., 1997, Implicaciones socio-culturales de las migraciones indígenas al norte de Ecuador, [w:] *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, tomo 20, 15-30.

czyźni wędrujący po Europie, Stanach Zjednoczonych i krajach Ameryki Południowej jako członkowie zespołów wykonujących ‘tradycyjną muzykę andyjską’, pozyskujący środki na start życiowy. David Kyle prowadzący badania w liczącej około 2 tys. mieszkańców miejscowości Peguche zewidencjonował tam migrantów przebywających w 23 różnych krajach – przy czym średnia długość pobytu zagranicą wynosiła około 6 miesięcy⁸.

Migracje mieszkańców Otavalo wpisują się w projekt „transnarodowej przedsiębiorczości”⁹, opartej o miejscowy kapitał kulturowy i społeczny. Ich następstwa to stopniowe przekształcenia Otavalo, powstanie wielu przedsiębiorstw produkcyjnych i usługowych, rozwój infrastruktury turystycznej, wreszcie powstanie indiańskiej klasy średniej¹⁰, zmiany relacji między ludnością tubylczą i Metysami. Szczegółowo przedstawił je m.in. Aleksander Posern- Zieliński¹¹.

W położonych kilkaset kilometrów na południe od Otavalo prowincjach Azuay i Cañar także obserwuje się intensywne migracje zarobkowe. Ich początki niektórzy wiążą z upadkiem produkcji kapeluszy, które eksportowano do Stanów Zjednoczonych i wykorzystaniem dawnych kontaktów handlowych w wyjazdach do pracy. Większość emigrantów stanowią Metysi wyjeżdżający do Nowego Jorku. W tym wypadku transfery przeznaczone są przez rodziny emigrantów przede wszystkim na bieżącą konsumpcję oraz na spłatę długów, które rodziny zaciągają, by umożliwić wyjazd ich członkom. Potrzeby konsumpcyjne rodzin migrantów rosną: za transfery nabywany jest m.in. importowany sprzęt gospodarstwa domowego, a także budowane są okazałe domy. Przedmieścia miasta Azogues, oglądane przez jedną z autorek niniejszego tekstu i opisywane w literaturze¹² przypominają przedmieścia amerykańskich lub europejskich miast. Domy migrantów nie mają nic wspólnego z tradycyjnym budownictwem regionu – naśladują wzorce, z którymi ich właściciele zetknęli się zagranicą¹³. W Azogues trudno zauważyć ożywienie lokalnej gospodarki, czy zmiany technologii w rolnictwie. Migranci nabywają nowych doświadczeń przede wszystkim w miastach i dążą do przeniesie-

⁸ Kyle D., 2003, *La diáspora comercial de Otavalo: capital social y la empresa transnacional*, [w:] Portes A., Guarnido L., Landolt P. (coord.) *La Globalización desde abajo: Transnacionalismo inmigrante y desarrollo. La experiencia de Estados Unidos y América Latina*, FLACSO, M.A. Porrúa Eds. México, 315-352.

⁹ Portes A., 1995, *Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview*, [w:] Portes A. (comp.) *The Economic Sociology of Immigration* Fund. Russell Sage, New York, 1-41; Portes A., 1996, *Global Villagers. The Rise of Transnational Communities*, [w:] *The American Prospect* vol.25, 74-77.

¹⁰ Śniadecka-Kotarska M., 1997, *Ekwador. Procesy modernizacji i kształtowania nowej tożsamości na przykładzie Indian Saraguro i Otavalo*. CESLA Warszawa.

¹¹ Posern-Zieliński A., 2006, *Wpływ migracji na przemiany społeczno-kulturowe Ameryki Andyjskiej*, w: Zamojski J. (red.) *Migracje i kultura*. Migracje i społeczeństwo, tom 11 IH PAN Warszawa, 76-92.

¹² Tuz E., 2007, *Migracje a rozwój. Efekty migracji w skali regionu na przykładzie prowincji Cañar i Azuay w południowym Ekwadorze*. *Afryka, Azja, Ameryka Łacińska* nr 84, 51-59.

¹³ Podobne zmiany stylu nowych domów obserwowaliśmy w meksykańskim Regionie Mazahua, por. tekst Bogumiły Lisockiej-Jaegermann i Marii Skoczek, w niniejszym tomie.

nia ‘miejskiego stylu życia’ do swoich rodzimych społeczności. Pobyty za granicą przedłużają się i zwiększa się liczba krewnych zainteresowanych migracją. Trudno więc porównywać następstwa migracji do tych, jakie obserwujemy w Otavalo, a w każdym razie skala innowacji finansowanych z transferów jest w obydwu miejscach nieporównywalna.

W niewielkich, izolowanych miejscowościach, takich jak leżąca w peruwiańskiej dolinie rzeki Colca (departament Arequipa) wieś Cabanaconde, można prześledzić zmiany aktywności migrantów, początkowo ograniczających się do przesyłania niewielkich transferów wspomagających codzienną egzystencję rodzin. Z czasem migranci działający indywidualnie i w ramach Stowarzyszenia Migrantów z Cabanaconde w Stanach Zjednoczonych i Hiszpanii, założonego w 1983 roku stali się ważnymi aktorami lokalnej rzeczywistości¹⁴. Inwestują indywidualnie w infrastrukturę turystyczną, ale też przekazują znaczne w skali budżetu lokalnego fundusze na cele społeczne: opiekę nad osobami starszymi, prezenty dla dzieci, remont posadzki w kościele, budowę sanitariatów w szkołach. Najhojniejszy darczyńca pozostaje anonimowy¹⁵. Stowarzyszenie migrantów finansuje w całości koszty dorocznego święta, którego wystawność znacznie odbiega od codziennego życia wsi. Założona przez Stowarzyszenie Migrantów strona internetowa Cabanaconde jest forum wymiany poglądów i informacji, zwłaszcza odkąd we wsi działa kawiarenka internetowa¹⁶.

Wpływ migracji na obszarach odpływu ludności uzależniony jest od wielu czynników. Zarówno cechy obszarów, jak społeczności emigracyjnych odgrywają tu ogromną rolę. W pierwszym wypadku mamy do czynienia z uwarunkowaniami stanowiącymi o różnorodnym wpisywaniu się poszczególnych regionów w procesy globalizacji. Obszary peryferyjne nie odnajdujące się w międzynarodowej konkurencji stanowią odmienny kontekst dla działań migrantów niż miejsca, które z racji położenia i zasobów stworzyły strategie wykorzystujące światową czy regionalną koniunkturę, jak w cytowanym przypadku Otavalo. Zdolność lokalnych społeczności do budowania i wykorzystania kapitału społecznego i kulturowego także ma tu duże znaczenie. Polityki migracyjne krajów docelowych i krajów emigracyjnych, wspomniane jedynie w niniejszym artykule, to kolejne czynniki określające oddziaływanie migracji na obszary odpływu ludności.

STRATEGIE IMIGRANTÓW Z AMERYKI ŁACIŃSKIEJ W STANACH ZJEDNOCZONYCH I EUROPIE

Emigracja ludności z krajów Ameryki Łacińskiej do innych regionów świata spowodowała powstanie skupisk Latynosów w miastach europejskich i amerykańskich

¹⁴ Gelles P. H., 2005, Transformaciones en una comunidad andina transnacional, [w:] Berg U.D., Paerregaard K. (eds) *El 5to Suyu*, Instituto de Estudios Peruanos Lima.

¹⁵ Informacje udzielone B. Lisockiej-Jaegermann przez burmistrza Cabanaconde, w lipcu 2007.

¹⁶ Lisocka-Jaegermann B., Wołoszczak K., 2008, Transformations of Tourism in the Colca Valley – new actors and new patterns of local development [w:] *Miscellanea Geographica* 13, 219-230.

skich. Funkcjonowanie społeczności pochodzących z krajów Ameryki Łacińskiej w dużych miastach Stanów Zjednoczonych, Hiszpanii i Włoch było przedmiotem zainteresowania pracowników, doktorantów i magistrantów związanych z Zakładem.

Problematyką zachowań społeczno-gospodarczych imigrantów latynoamerykańskich zajmowała się Ewa Tuz. W pracy magisterskiej, poświęconej analizie sytuacji społeczno-ekonomicznej Latynosów w Nowym Jorku, wykorzystwała materiały zebrane podczas pobytu w tym mieście w lipcu i sierpniu 2003 r. Najważniejsza część pracy dotyczy procesu powstawania latynoskich dzielnic etnicznych i porównania sytuacji Portorykańczyków i imigrantów z Dominikany, którzy stanowią najliczniejsze grupy ludności latynoskiej w Nowym Jorku. W pracy doktorskiej analizowała strategie Peruwiańczyków i Ekwadorczyków mieszkających w Hiszpanii i we Włoszech, wykorzystując literaturę przedmiotu oraz wyniki własnych badań przeprowadzonych w Rzymie od listopada 2007 r. do marca 2008 r. Za główną wspólną cechę realizacji strategii migracyjnych przez większość Peruwiańczyków i Ekwadorczyków przebywających w tych krajach uznała korzystanie z sieci migracyjnych, zarówno przy podejmowaniu decyzji o emigracji jak i wyborze pierwszego miejsca zamieszkania w kraju docelowym czy podejmowaniu pracy. Wielu imigrantów nie podejmuje stanowczych decyzji dotyczących długości pobytu w kraju docelowym, raczej dostosowuje się do sytuacji na rynku pracy oraz do własnej, zmieniającej się sytuacji życiowej. Analiza rozmieszczenia Peruwiańczyków i Ekwadorczyków w krajach docelowych wskazuje na ich koncentrację w dużych miastach: Madrycie, Barcelonie, Rzymie, Mediolanie i Genui (w ostatnim z wymienionych miast mieszka 20% Ekwadorczyków przebywających we Włoszech, co świadczy o oddziaływaniu sieci migracyjnych kształtowanych już od lat pięćdziesiątych XX wieku), niemniej jednak w porównaniu z pierwszym okresem wzmoczonego napływu imigrantów z Peru i Ekwadoru (połowa lat dziewięćdziesiątych) nastąpiło częściowe rozproszenie przestrzenne imigrantów w wyniku poszukiwania bardziej korzystnych warunków zatrudnienia niż w ośrodkach charakteryzujących się dużą liczbą imigrantów konkurujących ze sobą na wtórnym rynku pracy¹⁷.

Bogumiła Lisocka-Jaegermann na początku lat 90-tych XX w. prowadziła badania wśród migrantów latynoamerykańskich na Florydzie. W powstałych na ich podstawie tekstach dotyczących przede wszystkim diaspory kubańskiej¹⁸ oraz

¹⁷ Tuz E., Strategie migracyjne Peruwiańczyków i Ekwadorczyków w Hiszpanii i we Włoszech. Studium porównawcze, [w:] M. Duszczyk, M. Lesińska (red.), *Współczesne migracje. Dylematy Europy i Polski*, OBM UW, Warszawa 2009, 174-195, 192 s.; patrz także: Tuz E., Estrategias migratorias de los peruanos y ecuatorianos en Roma, Italia, *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, 2008-2009, T. 31, 35-45. Tuz E., The migration strategies of Peruvian and Ecuadorian immigrants in the region of Lazio, Italy, [w:] Czerny M., Vallejos Romero A., Park Key J. (red.), *Territory and Development – Dilemmas of region's modernity*, WUW, Warszawa 2009, 137-146.

¹⁸ Lisocka-Jaegermann B., 1994, Migranci, tożsamość, miejsce. Środowisko imigrantów kubańskich na Florydzie, [w:] *Prace i Studia Geograficzne*, t.15, 131-141; Lisocka-Jaegermann B., 1997, Imigranci kubańscy na Florydzie. Problem miejsca i nowej tożsamości, [w:] *Migracje i społeczeństwo. Zbiór studiów* (red.) Jan E. Zamojski IH PAN, 47-64.

w późniejszych publikacjach, odwołujących się ogólnie do migracji latynoamerykańskich i karaibskich¹⁹ zajmowała się przydatnością koncepcji ‚miejsca’ do opisu środowisk migrantów w krajach docelowych, w tym także do analiz procesów budowania ich tożsamości. Interesowało ją przede wszystkim ‚oswajanie’ i kreowanie przestrzeni przez migrantów w regionach, czy krajach, do których przybywają – tworzenie własnych, nowych miejsc, ale i pamięć miejsc pochodzenia, w tym także ‚miejsc utraconych’ przez migrantów politycznych²⁰. Zarówno ‚nowe miejsca’ kształtowane przez migrantów, takie jak na przykład kubańska Mała Hawana w Miami, czy przestrzeń karaibskich festiwali odbywających się w Londynie, czy Toronto, mają istotne znaczenie dla procesów tożsamościowych dotyczących diaspory i społeczności, z których wywodzą się migranci. Charakter tych procesów zmienia się w warunkach coraz bardziej intensywnych kontaktów między migrantami i społecznościami ich pochodzenia, a także między środowiskami migranckimi i ich otoczeniem w krajach docelowych. Obserwacje poczynione podczas kolejnych pobytów badawczych w Meksyku i Peru oraz lektura publikacji dotyczących migracji z krajów karaibskich do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej²¹ wyraźnie wskazały na konieczność zrewidowania ujęć, w których miejsca pobytu i miejsca pochodzenia migrantów traktowane są jako odmienne światy, związane jednokierunkowym przepływem transferów pieniężnych wysyłanych ‚do domu’ i nostalgią. Migracje transnarodowe nie oznaczają jedynie częstszych niż w przeszłości, wahadłowych przepływów ludzi między miejscem pochodzenia i miejscem docelowym, czy bardziej intensywnych niż kiedyś kontaktów z krewnymi i przyjaciółmi, którzy pozostali ‚w domu’. Takie zachowania możliwe są dzięki rozwojowi technologii transportowych i komunikacyjnych i dotyczą większości migrantów. Sprzyjają im zarówno tanie bilety lotnicze, dostępność dogodnych połączeń autobusowych, jak i niskie ceny rozmów telefonicznych i możliwości, jakie daje internet. Migracje transnarodowe odnoszą się do sytuacji w których, obok wymienionych już podróży i kontaktów ‚wirtualnych’, ich uczestnicy aktywnie

¹⁹ Lisocka-Jaegermann B., 1999, Migracje a społeczności lokalne w Ameryce Łacińskiej. Przemiany tożsamości jako przedmiot badań, [w:] *Migracje 1945-1995. Migracje i Społeczeństwo* 3, Wyd. Neriton IH PAN, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, 78-85; Lisocka-Jaegermann B., 2006, ‚Migracje kulturowe’? Migracje, diaspory a współczesna kultura karaibska, *Migracje a kultura*, Migracje społeczeństw, tom 11 Neriton Warszawa, 60-75.

²⁰ Lisocka-Jaegermann B., 2000, Kubańska emigracja polityczna po 1959 roku, [w:] *Migracje polityczne XX wieku*. Migracje i Społeczeństwo 4, Wyd. Neriton IH PAN, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, 166-176.

²¹ Chierici R.-M., 2004, Caribbean Migration in the Age of Globalization: Transnationalism, Race and Ethnic Identity: *Reviews in Anthropology*, vol. 33, 43-59; Glick Schiller N., Basch L., Szanton Blanc C., 1995, From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration: *Anthropological Quarterly* 68 (1), s. 48-63; Guarnizo L.E. 1997, The Emergence of Transnational Social Formation and the Mirage of Return Migration Among Dominican Transmigrants: *Identities* vol. 4, issue 2, 281-323; Kearney M., 1995, The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism: *Annual Review of Anthropology* 1995 24, 547-65; Sorensen N., 1994, Roots, Routes and Transnational Attractions: Dominican Migration, Gender and Cultural Change: *European Journal of Development Research* vol.6., issue 2, 104-118.

uczestniczą w życiu gospodarczym i politycznym różnych społeczności. Są aktywnymi członkami społeczności lokalnych 'w domu' i w miejscu, gdzie mieszkają i pracują, należą do organizacji społecznych i partii politycznych 'tu' i 'tam'. Społeczności transnarodowe określa więc sieć powiązań gospodarczych kulturowych, społecznych i politycznych działających ponad podziałami polityczno-administracyjnymi.

Badania prowadzone przez socjologów amerykańskich wśród migrantów latynoamerykańskich pracujących w Stanach Zjednoczonych oraz przez badaczy hiszpańskich zajmujących się migrantami z krajów Ameryki Łacińskiej potwierdzają funkcjonowanie nowego wzorca migracji transnarodowych, występującego obok 'klasycznych' wzorców migracji stałych, czy sezonowych. Dotyczy on w różnym stopniu przedstawicieli różnych grup migrantów. Jest powszechny wśród członków meksykańskich wspólnot indiańskich²² i innych grup migrantów meksykańskich, wśród migrantów dominikańskich²³ i w mniejszym stopniu wśród migrantów kolumbijskich w Stanach Zjednoczonych. Badacze próbują weryfikować charakter transnarodowy działań migrantów i szukają odpowiedzi na pytanie, co je warunkuje. Alejandro Portes relacjonujący swe badania podczas Międzynarodowego Sympozjum 'Wyzwania transnarodowości w badaniach nad migracjami', które odbyło się w 2008 roku w Barcelonie²⁴ stwierdził, że pierwsze pokolenie migrantów dopiero po kilku latach pracy zagranicą, gdy zaspokojone są już najważniejsze potrzeby rodzin, podejmuje inicjatywy zmierzające do poprawy sytuacji w ich rodzinnych stronach. Wtedy migranci wstępują do organizacji i stowarzyszeń, angażują się w przekazywanie środków na inwestycje publiczne: budowę kościołów, porządkowanie ulic i placów a nawet zakładanie wodociągów czy budowę mostów²⁵. Ich działania nie muszą mieć bezpośrednich związków z zamiarem powrotu 'do domu' na stałe – ale wiążą się ze zdobywaniem prestiżu w społeczności lokalnej.

NAJNOWSZE BADANIA ZAKŁADU GEOGRAFII AMERYKI ŁACIŃSKIEJ NAD MIGRACJAMI NA OBSZARACH WIEJSKICH – REGION MAZAHUA

Najnowsze badania dotyczące problematyki migracyjnej prowadzone w Zakładzie wpisane były w projekt finansowany przez Narodowe Centrum Nauki

²² Lisocka-Jaegermann B., 2007, Migranci latynoamerykańscy w Stanach Zjednoczonych: od kultur diaspor do kultur transnarodowych? [w:] Zamojski J.E. (red.), *Migracje. Hiszpańskojęzyczna przestrzeń – trzy kontynenty*, Migracje i społeczeństwo, tom 13 Instytut Historii PAN, Warszawa, 89-102.

²³ Dore C. Itzigsohn J., Hernandez Medina E. Vázquez O., 2003, Cartografía del transnacionalismo dominicano. Amplias y estrechas prácticas transnacionales, [w:] Portes A., Guarnido L., Landolt P. (coord.) *La Globalización desde abajo: transnacionalismo inmigrante y desarrollo. La experiencia de Estados Unidos y América Latina*, FLACSO, M.A. Porrúa Eds. México, 159-192.

²⁴ Sympozjum zorganizowała Grupa Badań nad Imigracją i Mniejszościami Etnicznymi GEDIME, działająca na Uniwersytecie Autonomicznym w Barcelonie. Odbyło się w dniach 14 i 15 lutego 2008 roku.

²⁵ Lisocka-Jaegermann B., 2007, *op.cit.*

N N114 14780 „Zmiany społeczno-gospodarcze w regionach tubylczych Meksyku i ich percepcja przez mieszkańców. Przypadek Regionu Mazahua w stanie Meksyk”²⁶. Studia terenowe umożliwiły wychwycenie najważniejszych zmian zachowań migracyjnych Indian Mazahua i przedstawienie ich na tle współczesnych procesów migracyjnych ludności indiańskiej Meksyku. Potwierdziła się opinia o istotnym znaczeniu migracji w zmianach społeczno-gospodarczych zachodzących w regionie, a badania wykazały rosnące zróżnicowanie ich wzorców. Migracje zarobkowe Indian Mazahua są powszechnie stosowaną strategią, pozwalającą na utrzymanie dotychczasowego poziomu życia i sprostaniu rosnącym wydatkom pieniężnym (kształcenie dzieci, opieka zdrowotna, konieczność dofinansowania produkcji rolnej, korzystanie z środków masowej komunikacji, transport, korzystanie z różnych, dawniej nie istniejących w regionie zakładów usługowych – np. salony kosmetyczne (*estéticas*) czy sklepy. Zdaniem wielu autorów, różne przejawy modernizacji widoczne we wsiach i miasteczkach regionu są w dużym stopniu efektem napływu pieniędzy od migrantów²⁷.

Obok codziennych i cotygodniowych dojazdów do pracy, okresowych wyjazdów do miast, wyjazdów handlowych i szkolnych pojawiły się wyjazdy do USA i Kanady pozwalając na większe zarobki w porównaniu z migracjami wewnętrznymi²⁸. Wyjeżdżający do USA często przywożą samochody (osobowe lub dostawcze), sprzedaż samochodów jest też źródłem dodatkowych dochodów. Migranci powrotni często traktują samochód jako źródło zarobków, liczba taksówek kursujących między siedzibami władz municypalnych i położonymi w okolicy miejscowości jest imponująca, taksówki są głównym środkiem transportu, służą, między innymi, dzieciom dojeżdżającym do szkół.

Ciekawym wnioskiem wynikającym zarówno z badań prowadzonych w regionie Mazahua, jak i na innych obszarach wiejskich Ameryki Łacińskiej jest olbrzymie zróżnicowanie przestrzenne zachowań migracyjnych mieszkańców. W sąsiadujących ze sobą i podobnych ze względu na cechy społeczne i gospodarcze miejscowościach, zdarzało nam się obserwować odmienne wzorce i kierunki migracji. Kontynuowanie studiów porównawczych nad procesami migracji w skali lokalnej przy uwzględnieniu w nich także sytuacji i działań migrantów na obszarach napływu stanowi obiecująca perspektywę badawczą.

²⁶ Skoczek M. (red.), 2013 b, *Zmiany społeczno-gospodarcze w regionach tubylczych Meksyku i ich percepcja przez mieszkańców. Przypadek Regionu Mazahua*, WGiSR UW, Warszawa 2013, 175 s.

²⁷ Appendini K., Torres Mazuera G. (eds.), 2008, *?Ruralidad sin agricultura? Perspectivas multidisciplinarias de una realidad fragmentada*, El Colegio de México, México, D.F.

²⁸ Skoczek M., *Zmiany zachowań migracyjnych ludności indiańskiej Meksyku na przełomie XX i XXI wieku. Przypadek mieszkańców Regionu Mazahua*, [w:] M. Skoczek b (red.), *op. cit.*: 91-112.

ZAKOŃCZENIE

Długoletnia obecność problematyki migracyjnej w badaniach Zakładu Geografii Ameryki Łacińskiej stanowi przede wszystkim odzwierciedlenie znaczenia migracji w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym regionu. Choć jedyną publikacją książkową poświęconą migracjom jest w dorobku Zakładu praca Marii Skoczek (1989), problematyka migracyjna była tematem wielu artykułów naukowych. Pojawiała się także w tekstach poświęconych innym zagadnieniom, takim jak procesy zmian zachodzących w miastach i na obszarach wiejskich. Podczas badań terenowych dotyczących przede wszystkim obszarów wiejskich obserwowaliśmy wpływ migracji na społeczności z których odpływa ludność.

Strategie migrantów w krajach docelowych i coraz bardziej intensywne kontakty między diasporami i krajami pochodzenia, sprawiają, że 'nieobecni' mogą być ważnymi aktorami na scenie lokalnej. Perspektywa 'transnarodowości' wkroczyła do naszych badań dzięki obserwacji zjawisk lokalnych wspartych studiami literaturowymi. Podejmowaliśmy także zagadnienia istotne z punktu widzenia światowych badań latynoamerykanistycznych, a także prowadzonej przez nas działalności dydaktycznej. Tak było w przypadku prac poświęconych takim zagadnieniom jak związki między migracjami mieszkańców a rozwojem lokalnym²⁹, feminizacji migracji i jej następstw³⁰, czy kulturowym aspektem migracji³¹. Transdyscyplinarne badania umożliwiające analizę uwarunkowań lokalnych, krajowych i globalnych, obejmujące swym zasięgiem zarówno zjawiska przestrzenne, społeczne, kulturowe jak i polityczne, wydają się być szansą na najpełniejsze poznanie szans i zagrożeń rozwojowych jakie potencjalnie niosą z sobą współczesne migracje zarobkowe.

Literatura

- Appendini K., Torres Mazuera G. (eds.), 2008, *?Ruralidad sin agricultura? Perspectivas multidisciplinares de una realidad fragmentada*, El Colegio de México, México, D.F.
- Appendini K., de Luca M., 2008, Empoderamiento o apoderamiento? Las mujeres ante una nueva realidad rural, [w:] Appendini K., Torres Mazuera G., eds., *op.cit.* 193-212.
- Astudillo J., Cordero C.E., 1990, *Huayrapamushcas en USA. Flujos migratorios de la región centro-sur del Ecuador a los EE.UU.*, Cuenca.
- Benalcázar P.C., 1992, *Entre pueblos y metrópolis. La migración internacional en comunidades Andinoandinas en el Ecuador*, Quito.
- Chierici R-M., 2004, Caribbean Migration in the Age of Globalization: Transnationalism, Race and Ethnic Identity, [w:] *Reviews in Anthropology*, vol. 33, 43-59.

²⁹ Tuz E., 2007, Migracje a rozwój. Efekty migracji w skali regionu na przykładzie prowincji Cañar i Azuay w południowym Ekwadorze. *Afryka, Azja, Ameryka Łacińska* nr 84, 51-59.

³⁰ Lisocka-Jaegermann B., 2005, Migracje kobiet karaibskich [w:] J.E. Zamojski (red.), *Kobiety i młodzież w migracjach*, Migracje i społeczeństwo, tom 10, 149-176.

³¹ Lisocka-Jaegermann B., 2006, 'Migracje kulturowe'? Migracje, diaspory a współczesna kultura karaibska, [w:] *Migracje i kultura*, Migracje i społeczeństwo, Neriton Warszawa, tom 11, 60-75.

- Gelles P. H., 2005, Transformaciones en una comunidad andina transnacional, [w:] Berg U.D., Paerregaard K. (eds) *El 5to Suyu*, Instituto de Estudios Peruanos, Lima.
- Glick Schiller N., Basch L., Szanton Blanc C., 1995, From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration, [w:] *Anthropological Quarterly*, 68 (1), 48-63.
- Guarnizo L.E. 1997, The Emergence of Transnational Social Formation and the Mirage of Return Migration Among Dominican Transmigrants, *Identities* vol. 4 issue 2, 281-323.
- Kearney M., 1995, The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism, *Annual Review of Anthropology* 1995 24, 547-65.
- Kyle D., 2003, La diáspora comercial de Otavalo: capital social y la empresa transnacional, [w:] Portes A., Guarnido L., Landolt P. (coord.) *La Globalización desde abajo: Transnacionalismo inmigrante y desarrollo. La experiencia de Estados Unidos y América Latina*, FLACSO, M.A. Porrúa Eds. México, 315-352.
- Lisocka-Jaegermann B., 1994, Migranci, tożsamość, miejsce. Środowisko imigrantów kubańskich na Florydzie, [w:] *Prace i Studia Geograficzne*, t. 15, 131-141.
- Lisocka-Jaegermann B., 1997, Imigranci kubańscy na Florydzie. Problem miejsca i nowej tożsamości, [w:] *Migracje i społeczeństwo. Zbiór studiów*, (red.) Jan E. Zamojski IH PAN, 47-64.
- Lisocka-Jaegermann B., 2000, Kubańska emigracja polityczna po 1959 roku, [w:] *Migracje polityczne XX wieku*. Migracje i społeczeństwo 4, Wyd. Neriton IH PAN, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, 166-176.
- Lisocka-Jaegermann B., 2005, Migracje kobiet karaibskich, [w:] J.E. Zamojski (red.), *Kobiety i młodzież w migracjach*, Migracje i społeczeństwo, tom.10, 149-176.
- Lisocka-Jaegermann B., 2006, 'Migracje kulturowe'? Migracje, diaspory a współczesna kultura karaibska [w:] *Migracje i kultura*, Migracje i społeczeństwo, Neriton Warszawa, tom 11, 60-75.
- Lisocka-Jaegermann B., 2007, 'Brazylijscy Japończycy' w 'ojczyźnie', czyli o zdetyerytorializowanych tożsamościach, [w:] *Ameryka Łacińska w regionie Azji i Pacyfiku*, M.F. Gawrycki (red), Wyd. A. Marszałek, Toruń, 543-553.
- Lisocka-Jaegermann B., Skoczek M., Ameryka Łacińska jako region emigracji zarobkowej, [w:] E. Kowalska (red.), *Między konfrontacją a współpracą. Historia, polityka, migracje*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2009, 309-321.
- Lisocka-Jaegermann B., Wołoszczak K., 2008, Transformations of Tourism in the Colca Valley – new actors and new patterns of local development, [w:] *Miscellanea Geographica* 13, s.219-230.
- Mármora L., 2003, Políticas migratorias consensuadas en América Latina, [w:] *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, t. 17 nr. 50, 111-142.
- Portes A., 1995, Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview, [w:] Portes A. (comp.) *The Economic Sociology of Immigration* Fund. Russell Sage, New York s. 1-41.
- Portes A., 1996 Global Villagers. The Rise of Transnational Communities. [w:] *The American Prospect* vol.25, 74-77.
- Posern-Zieliński A., 2006, Wpływ migracji na przemiany społeczno-kulturowe Ameryki Andyjskiej, [w:] Zamojski J. (red.) *Migracje i kultura*. Migracje i społeczeństwo, tom 11 IH PAN Warszawa, 76-92.
- Skoczek M., 1988, Colonización agrícola y cambios en la distribución de la población en América Latina, [w:] *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, 1988, T. 5, 63-129.

- Skoczek M., 1989, *Kolonizacja rolnicza a zmiany w rozmieszczeniu ludności w Ameryce Łacińskiej*. Seria Rozprawy UW 323, WUW, Warszawa.
- Skoczek M. (red.), 2013 b, *Zmiany społeczno-gospodarcze w regionach tubylczych Meksyku i ich percepcja przez mieszkańców. Przypadek Regionu Mazahua*, WGiSR UW, Warszawa, 175 s.
- Skoczek M., 2013b, Zmiany zachowań migracyjnych ludności indiańskiej Meksyku na przełomie XX i XXI wieku. Przypadek mieszkańców Regionu Mazahua, [w:] M. Skoczek (red.), *op. cit.*, 91-112.
- Sorensen N., 1994, Roots, Routes and Transnational Attractions: Dominican Migration, Gender and Cultural Change, [w:] *European Journal of Development Research* vol.6., issue 2, 104-118.
- Śniadecka-Kotarska M., 1997, Implicaciones socio-culturales de las migraciones indígenas al norte de Ecuador, [w:] *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, tomo 20, 15-30.
- Śniadecka-Kotarska M., 1997, *Ekwador. Procesy modernizacji i kształtowania nowej tożsamości na przykładzie Indian Saraguro i Otavalo*. CESLA Warszawa.
- Tuz E., 2007, Migracje a rozwój. Efekty migracji w skali regionu na przykładzie prowincji Cañar i Azuay w południowym Ekwadorze, [w:] *Afryka, Azja, Ameryka Łacińska*, nr 84, 51-59.
- Tuz E., 2009, Estrategias migratorias de los peruanos y ecuatorianos en Roma, Italia, [w:] *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, T. 31, 35-45.
- Tuz E., 2009, Strategie migracyjne Peruwianczyków i Ekwadorczyków w Hiszpanii i we Włoszech. Studium porównawcze, [w:] M. Duszczek, M. Lesińska (red.), *Współczesne migracje. Dylematy Europy i Polski*, OBM UW, Warszawa, 174-195.
- Tuz E., 2009, The migration strategies of Peruvian and Ecuadorian immigrants in the region of Lazio, Italy, [w:] Czerny M., Vallejos Romero A., Park Key J. (red.), *Territory and Development – Dilemmas of region's modernity*, WUW, Warszawa, 137-146.
- Vargas Montero G., 1993, *El jale y el fil versus lo comunal y lo propio. El lugar y destino de los Mixtecos*. Tesis de maestria. Universidad Veracruzana, Xalapa Enríquez, Veracruz –mimeo.

Summary

The text is a summary of research and didactics related to migration phenomena in Latin America, carried out in the Department of Latin America, transformed into the Department of Regional Studies on Latin America and later, the Department of Geography of Latin America, at the Faculty of Geography and Regional Studies. The authors focus on the most important issues present in research projects: labour migration characteristics and their effects observed in areas with particularly high intensity of labour migration, strategies of immigrants from Latin America in the United States of America and Europe, development of new patterns of international migration and socio-economic relations between places of origin and destination places of migrants. They are analysed on the basis of studies on: agricultural colonization, interregional migrations of Mexicans and Ecuadoreans, Caribbean

migrants in New York City, Toronto and Miami, as well as Peruvians and Ecuadorians in Italian cities. The application of the concept of transnational communities has been discussed within the last research cluster. Studies on changing patterns of labour migration of Mexican indigenous population and other groups of rural inhabitants in several Latin American countries have been characterized in detail and according to the authors, they confirm the importance of comparative perspective in research on socio-economic behaviour of migrants. It is helpful in explaining the nature of changes in social relations, organization of space and economic structures in areas sending migrants and transformations of their performance in migration destinations. Interdisciplinary approach, particularly cooperation among geographers, sociologists and anthropologist makes deepening of our knowledge on phenomena mentioned possible.